

Op het twintigste partijcongres in 1956 kregen vele afgevaardigde partijleden de schok van hun leven. Aan het slot van dit congres hield hun partijleider Nikita Chroesjtsjov een geheime, urenlange rede, die één felle aanklacht vormde tegen de 'vader der volken', Josef Stalin. De massale tereur, de grote schijnprocessen tegen leidende figuren in partij en staat in de jaren dertig, de liquidatie van duizenden communisten en de enorme zuiveringen hadden geen ander doel gediend dan het bevredigen van de bloeddorstigheid en achtervolgingswaan van Stalin. Herhaaldelijk moest Chroesjtsjov zijn toespraak onderbreken, omdat de emoties hem te machtig waren geworden. Verschillende afgevaardigden vielen flauw. Drie jaar na Stalin's dood was de destalinisatie definitief doorgebroken.

Niettemin was deze destalinisatie halfslachtig van aard. Chroesjtsjov had zijn aanval op Stalin op twee punten geconcentreerd: de persoonsverheerlijking en de grote fouten, die het 'genie' Stalin als militair leider in de Tweede Wereldoorlog had gemaakt. Hij wilde echter Stalins beeld niet volledig aan stukken slaan. Per slot van rekening was ook Chroesjtsjov groot geworden onder het stalinisme en kleefde ook aan zijn handen bloed. Bovendien had hij een groot deel van het stalinistische apparaat nodig om partij en volk onder controle te houden.

Een van de belangrijkste redenen, waarom Chroesjtsjov zijn rede hield, was dat hij hiermee de groep van harde stalinisten, zoals Molotov en Vorosjilov, in diskrediet kon brengen. Een consequent doorgevoerde destalinisatie zou alle leidende kaders in de beklagenbank hebben gebracht. Maar hierin

ligt juist de fundamentele zwakte van de destalinisatie opgesloten.

HENDRIK DE JONG

Destalinisatie betekende in de praktijk hervormingen van bovenaf. Want het politieke bewustzijn van de bevolking was na meer dan dertig jaar stalinisme murw geslagen en het volk was niet meer in staat tot enige georganiseerde politieke druk van onderaf. Zodoende kon de heersende groep grenzen stellen aan het liberaliseringsproces.

12 Zo werden wel velen uit de siberische werkkampen vrijgelaten en gerehabiliteerd en vonden er vele liberaliserende hervormingen plaats op maatschappelijk, economisch en juridisch gebied. De periode van de stalinistische massa-terreur was voorbij. Dat het kwik van de politieke dooi echter niet ver boven het vriespunt mocht komen, bleek uit de zaak-Pasternak. In 1958 werd Boris Pasternak, schrijver van "Dokter Zhivago", de Nobelprijs voor de literatuur toegekend. Maar zijn boek mocht niet in de Sovjet-Unie gepubliceerd worden. De schrijver werd heftig aangevallenen met verbanning bedreigd. Pasternaks houding ten opzichte van het regime kan het best worden omschreven als "passief verzet".

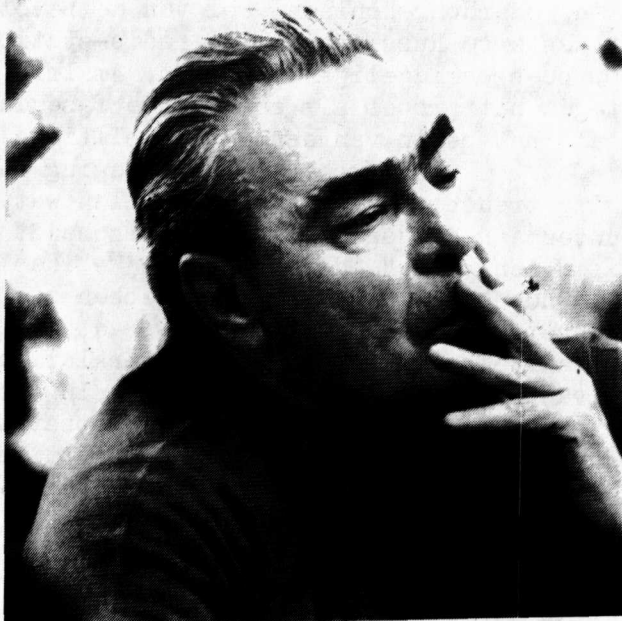
Ondanks Chroesjtsjovs zig-zagkoers, die bestond uit het beurtelings concessies doen aan stalinisten en hervormingsgezinden, bereikte de anti-Stalincampagne haar hoogtepunt op het 22ste Partijcongres in 1961. Aan het eind van dit congres werd Stalins gebalsemde lijk uit het mausoleum op het Rode Plein verwijderd. Op cultureel gebied leek

een doorbraak en normalisatie in de lucht te hangen. Er verscheen een bloemlezing van vroeger verboden auteurs. Liberaal-gezinde dichters als Jevtoesjenko kregen hun kans. Ook "liberale" tijdschriften werd meer speelruimte toegestaan.

Daar kwam nog bij, dat de toen zeer invloedrijke Tvardovski, hoofdredacteur van de liberale spreekbuis "Novi Mir" (Nieuw Leven), zijn gehele prestige inzette om een bepaald boek gepubliceerd te krijgen. Dat boek heette "Een dag in het leven van Ivan Denisovitsj" en de schrijver ervan was Alexander Solzenitsjin. Het boek beschreef een dag uit het leven van een werkkampgevangene in de Stalin-periode. Chroesjtsjov liet zich het boek voorlezen op zijn zomerverblijf in de Krim. Hij kon het maatschappijkritische boek goed gebruiken in zijn strijd tegen de harde Stalinisten binnen de partij. Daarom drukte hij de publicatie ervan over het hoofd van de officiële censuur-organen door. Eind 1962 zag "Een dag in het leven van Ivan Denisovitsj" het licht. Het werd onmiddellijk de literaire sensatie van het jaar. Het boek was des te opmerkelijker, omdat het hier de eerste officieel toegestane beschrijving van het straffkampleven betrof. Alle officiële Sovjet-persorganen bezongen het werk in velerlei toonaarden.

Maar de gewekte hoop, dat het mildere klimaat zich zou doorzetten, werd vrij spoedig hierna de bodem ingeslagen. De dogmatische stalinisten ontketenden namelijk een tegenoffensief. En deze krachten waren binnen de partij nog wel dermate sterk, dat zij Chroesjtsjov tot de terugtocht konden dwingen. In de periode 1962-1964 kregen de "neo-stalinisten" en conformisten steeds meer de overhand. Meer en meer moest Chroesjtsjov terrein prijsgeven aan de conservatieven. Het politieke klimaat verkilde weer. In oktober 1964 werd Chroesjtsjev ten val gebracht. Zijn in het Westen nogal overschatte macht berustte in werkelijkheid op een vooral de laatste twee jaar steeds wankeler wordende basis.

Chroesjtsjev werd opgevolgd door het driemanschap Breznjev, Kosigin en Podgorni. Dat er van een beleidsversoepling geen sprake was, bleek uit het proces tegen de schrijvers Daniel en Sinjavski begin 1966. Hun "misdaad" bestond hieruit, dat zij onder pseudoniem een aantal verhalen hadden gepubliceerd in het buitenland die de Sovjet-censuur niet had doorgelaten. Sinjavski en Daniel werden tot respectievelijk zeven en vijf jaar dwangarbeid veroordeeld wegens "anti-Sovjet-agitatie en -propaganda" (artikel 70 van het Russische wetboek van strafrecht). Dit schrijversproces kan beschouwd worden als het beginpunt van de Russische dissidenten-beweging. De later veel door dissidenten gebruikte methode om door een beroep op de Westerse publieke opinie te doen pressie op de Sovjet-autoriteiten uit te oefenen, werd toen voor het eerst gebruikt. Bovendien had de dichter Alexander Ginzburg een witboek over de zaak-Daniel en Sinjavski samengesteld en verspreid. Hij had zelfs de euvele moed gehad om een exemplaar ervan onder eigen naam aan president Podgorni te sturen. Prompt werden Ginzburg en zijn collega-dichter Galanskov (inmiddels omgekomen in een werkkamp) gearresteerd en veroordeeld tot gevangenisstraf. Een andere reden hiervoor was, dat zij een protestdemonstratie tegen het proces-Daniel en Sinjavski hadden georganiseerd.

Zo ontwikkelde zich een kettingreactie van onderdrukking en protest daartegen. Langzamerhand begon zich de dissidenten-beweging uit te kristalliseren. In tegenstelling tot wat velen in het Westen denken vormen de Russische dissidenten bepaald geen eenheid. Over doelstelling en methoden bestaan grote verschillen van mening. Evenals onder het tsarisme van de 19e eeuw worden de huidige opposanten voornamelijk in de "intelligentsia" gevonden. Het zijn vooral kunstenaars en wetenschappers, die zich als uiterst kleine minderheid roeren. Hun invloed op de "zwijgende meerderheid" is zeer waarschijnlijk minimaal.

Zo vertelde Andrei Amalrik, de historicus, die o.a. "Haalt de Sovjet Unie 1984" en "Nietbegeerde reis naar Siberie" schreef, in een CBS-televisie-interview in 1970, dat er ontevredenheid in vele lagen van de bevolking heerst. Maar dat "het niet gericht is tegen het regiem als een geheel, maar tegen bijzondere directe aspecten van het systeem, en nauwelijks ooit een actieve vorm aanneemt". Dit lijkt veel overeenkomst te vertonen met het gemor van de bevolking, zoals wij dat ook in Westelijke politieke systemen kennen. Ruwweg vallen de oppositio-nelen in vier hoofdstromingen in te delen: de joodse emigranten, de "nationalistische" bewegingen, de kunstenaars en de wetenschapsmensen, die een meer open samenleving eisen. In feite is deze laatste stroming het gevaarlijkst voor het regiem, aangezien het van deze groep het meest afhankelijk is. De joodse exodus is gedeeltelijk toegestaan onder druk van met name de VS, waarvoor de Sovjet-Unie in ruil gunstige handelsvoorwaarden zou krijgen. De tweede groep, de nationale minderheden, bestaat uit een rijk gevarieerd gezelschap. In het algemeen keren zij zich tegen de dominerende positie, die de Russen innemen en eisen zij grotere culturele autonomie en soms ook godsdienstvrijheid. In de ondergronds circulerende pers komen tal van protesten voor van achter-gestelde en vervolgde Krimtartaren (wier lot zich ex-generaal Grigo-renko heeft aangetrokken, waardoor hij onder meer nog steeds opgesloten zit in een psychiatrische inrichting), Oekraïeners, Armeniërs, Balten etc.

De meest spectaculaire onderdrukking in de afgelopen jaren was gericht tegen dissidente schrijvers. In de jaren 1967-1968 begint deze groep duidelijker contouren aan te nemen. In 1967 organiseert de dichter-schrijver Boekovski een protestdemonstratie tegen de arrestatie van zijn collega's Ginzburg en Galanskov. Naar aanleiding van het daarop volgende proces tegen Boekovski en begin 1968 het proces tegen o.a. Ginzburg en Galanskov stelt Litvinov, kleinzoon van de vooroorlogse minister van buitenlandse zaken, een witboek samen. De dichters worden tot jarenlange dwangarbeid veroordeeld, maar het witboek maakt een menigte protest-reacties in zowel binnen- als buitenland los. Voor het eerst pasten namelijk de dissidenten de tactiek toe om nieuws over het proces onmiddellijk door te spelen aan Westerse correspondenten. Hierdoor kon een deel van de bevolking op de hoogte raken, omdat Westerse Russisch-talige radio-stations nieuws over het schrijversproces onmiddellijk uitzonden. Amalrik beschouwt de protest-beweging tegen het proces als een nieuwe fase in het verzet tegen het regiem en als het begin van een echte politieke oppositie.

De Democratische Beweging was geboren. Maar binnen deze Beweging treden weer grote verschillen wat betreft ideologische uitgangspunten aan de dag. Amalrik onderscheidt drie richtingen: "het ware marxisme-leninisme", de "christelijke ideologie" en de "liberale ideologie". Ondanks deze verschillen hebben zij meestal met elkaar gemeen dat zij ernaar streven de Sovjet-staat in de praktijk te laten leven naar haar eigen grondwet en de "Verklaring van de Rechten van de Mens", waarvan zij mede-ondertekenaar is. In het algemeen opereren de dissidente schrijvers dus binnen het op papier bestaande rechtssysteem. Zo citeerde Boekovski tijdens zijn proces artikel 125 van de Sovjet-grondwet, die nadrukkelijk persvrijheid, vrijheid van meningsuiting en betogingen op straat garandeert.

Ook in andere opzichten was 1968 een belangrijk jaar. Niet alleen werd door een kleine groep mensen op het Rode Plein tegen de Sovjet-invasie in Tsjechoslowakije gedemonstreerd, maar ook kwam in dat jaar voor het eerst de "Kroniek van de lopende gebeurte-

nissen" uit. Dit "samizdat"- (letterlijk: zelf-uitgeverij) blad bevat veel informatie over de toestand van dissidenten. Het verschijnt uiteraard alleen ondergronds.

Inmiddels hadden de officiële loftuitingen voor Solzenitsjin allang plaats gemaakt voor heftige kritiek. Zijn grote werken mochten niet in eigen land uitgegeven worden. In 1969 werd hij uit de schrijversbond (wegens "anti-sociaal gedrag") verwijderd. Door zijn moedige houding en zijn bijtende aanvallen op de autoriteiten werd hij het symbool van het verzet. Tenslotte werd Solzenitsjin onlangs naar aanleiding van het verschijnen van "De Goelag Archipel" (een soort documentaire over werkkampen sinds de stichting van de Sovjet-staat) in het Westen uit de Sovjet-Unie verbannen.

De vierde hoofdstroming onder de dissidenten, die van de wetenschapsmensen, kreeg een belangrijke impuls in 1970, toen het "Comité voor de rechten van de mens" werd opgericht. De geestelijke vader van dit comité was de atoomgeleerde Andrei Sacharov. Aanvankelijk was zijn kritiek vrij gematigd, maar door de hevige lastercampagnes tegen hem raakte hij steeds meer vervreemd van het systeem. Sacharov meent dat de Sovjet-Unie zich moet openstellen voor het Westen en te-

gelijkertijd intern veel opener moet worden als samenleving. Slaagt de ontspanning en het naar elkaar toe groeien van de tegengestelde systemen niet, dan wacht volgens hem de mensheid de vernietiging. Maar Sacharov wil wel, dat de VS bij het verstrekken van technologische en economische hulp aan Moskou sterke druk uitoefent betreffende bijvoorbeeld de emigratiepolitiek.

Roy Medvedev, vertegenwoordiger van de marxistische dissidente richting en schrijver van "Laat de geschiedenis oordelen" (een afrekening met het stalinistische verleden) ziet echter in teveel druk een gevaar voor de ontspanning. Hij wil de technologische hulp niet afhankelijk maken van concessies, omdat volgens hem die hulp een grotere welvaart en daarmee een grotere mate van tolerantie zal brengen.

Hoe het ook zij, de dissidenten beweging heeft door de meest recente verbanningen en voortgaande repressie zware klappen moeten incasseren. Sacharov zelf gelooft niet, dat er iets zal veranderen. Als motief voor zijn strijd geeft hij op, dat het geen politieke maar een morele strijd is: "We dienen trouw te blijven aan onszelf".

Gebruikte literatuur en bronnen: the Guardian, le Monde, New York Times, Neue Zürcher Zeitung, Frankfurter Allgemeine.
M.P. van den Heuvel, Van Alexander Ginzburg tot Pavel Litvinow. Uit: Internationale Spectator, oost-europanummer. jrg. XXII-Nr. 8, april '68.
H.L. Verhaar, Verzet volgens de wet. Uit: Onze Jaren 45-70, Nr. 112.
(dit artikel verscheen eerder in de Gooi- en Eemlander van 8-6-'74).